

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1942

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Ρ.Α. ΕΠΕ. Κ.Α.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ἀναλαμπή, κανένα ξέσπασμα ἀπλοϊκῆς χαρᾶς δὲν τὶς ποικίλλει.

Καὶ τὸ μελλοντικὸ ὄραμα προσδιορίστηκε. Στὸ πράσινο χορτάρι, πάνω σὲ δυὸ διχάλες, ἡ σούβλα πού ἀργογεμίζει, λιβανίζοντας μ' ἐνωδιαστὴ κνίσσα τοῦς θεοὺς, κι' ἕνας χρυσοῦς ἥλιος πού ἀλείφει μὲ μάλαμα λιπαρὸ τὸ ξεροψημένο πασχαλινὸ ἀρνί μας. Τὸ ἀρνί τοῦ ἔθιμου.

Ἄδυναμία ἀνθρώπινη, ἡ ἀδυναμία τῆς Ἀνθρωπιάς;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Ἀντώνιος Ν. Μουσούρης.

Τὸν Μουσούρη δὲν τὸν λησμόνησε ὁ θάνατος, ὅπως τὸν λησμόνησε ἡ γῆμη. Αὐτὸς ὁ πάνσοφος ἄνθρωπος ἐζησεν ἀπόμερ' ἀπ' τῆ ζωῆ, θεληματικὰ ἐξασμένος, πραγματοποιώντας, μὲ μιὰν ἄλλου κόσμου κι' ἀγνωστων στὸν τόπο μας ἠθῶν μετροφρασμένη, αὐτὸ τὸ τόσο ἀντίθετο στὸ χαρακτηρισμὸς μας « λάθε βιώσας », ἀναζητώντας τὴ σκιά κι' ὅταν ἀκόμη μὲ τὴ φωτεινότητα σκέψης τοῦ ἐριχνε τὴ διαφάνεια καὶ τὴ διαύγεια σὲ σημαντικώτατα προβλήματα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού εἶχε διαγράψει τὴν ἰδία τὴν ὑπογραφή του κι' ἀπ' αὐτὴν ἀκόμη τὴ μνήμη του. Δὲν τὴν ἔχω ἀπαντήσει ποθενά, οὔτε στὶς σοφῆς ἐκείνες πραγματείες του γιὰ τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Μαβίλη πού εἶδαν τὸ φῶς μὲ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀποστροφῆς του πρὸς τὴν αὐτοδιαφήμιση καὶ τὸ θόρυβο ψευδῶνυμα, οὔτε στὶς ἐκτενεῖς ἐκείνες ἐπιφυλλίδες πού δημοσιεύονταν σὲ παλιότερα χρόνια, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, στὶς ἐφημερίδες ὅπου ἐργαζόταν ὡς μεταφραστής, κι' ὅπου ὁ Ἀντώνης Μουσούρης, χωρὶς καμμιά ἐπίδειξη καὶ καμμιά φανερὴ ἀξίωση, ἔδινε, θύματα τῆς προχειρότερης δημοσιογραφίας, ἀληθινὰ μικρὰ φιλοσοφικὰ ἢ φιλολογικὰ δοκίμια. Δὲν θὰ ξεχάσω ἕναν τίτλο μιᾶς πυκνωμένης ἐπιφυλλίδας του : « Τινὰ περὶ Νίτσε ». Ὑπογραφή, διακριτικὸ κανένα. Καὶ ἦταν μιὰ ἀληθινὴ μελέτη, ἀπὸ τὶς λίγες πού γράφτηκαν στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸν Γερμανὸ φιλόσοφο πού τάραξε νερὰ καὶ θέρμανε ἐγκεφάλους... Ἦταν ἕνα φαινόμενο ἀξιο ἀληθινὰ μελέτης καὶ ψυχολογικῆς ἐρευνας ὁ Μουσούρης. Τὸν θυμοῦμαι πού ἐρχόταν συχνὰ στὸ γραφεῖο. Κυριωμένος, τὰ τελευταῖα χρόνια, παρ' ὅτι νέος ἀκόμη, ἀπὸ τὴν ἀταξτη, τὴ μίζερη ζωῆ του. Καθότανε πλαῖ στὸ τραπέζι καλοῦ συναδέλφου, σιωπηλός, μὲ τὴν εὐγένεια τῶν ἀκατάδεχτων καὶ τὴν ἡρεμὴ ἐγκαρτέρηση τῶν ἀγνοημένων. Εἶχε τὴ δειλία κοριτσιοῦ καὶ τὴν κοσμιότητα μικροῦ μαθητῆ πού δὲν περιμένει καν τὴν ὥρα τῆς ἀταξίας. Σηκωνόταν, ἐφευγε σὰν παραπλανημένος μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα πού ἐνοιωθεσ πὼς δὲν θὰ ἦταν ποτέ δική του, — νομίζω πὼς ὁ Μουσούρης θὰ εἶχε στιγμὲς πού θὰ ἐνοιωθε καὶ τὸν ἑαυτό του ἀφόρητο βᾶρος, — καὶ μέσα στὸ πλῆθος τοῦ δρόμου ἐμοιαζε ναυαγὸς ἄλλου πλανῆτη. Τὸ βλέμμα του θολό, ἐφιαλτικὸ, κυνηγοῦσε ποῖος ξαίρει ποῖος χαμένη χίμαιρα, ποῖος βίαιο πάθος...

Ἡ ζωὴ εἶναι ἀτίθασσο πουλάρι. Θέλει τὸ γερὸ κοβαλλάρι — κι' ἄς τὸ ποῦμε : τὸν καταφερτζῆ. Ὁ Μουσούρης δὲν ἦταν ἀπὸ τοὺς τελευταίους. Αὐτός, μὲ τὶς ἀπέραντες γνώσεις καὶ τὴν τόση μάθηση, τὸ μόνο πού πετόχαινε ἦταν νὰ μένει στὸ περιθώριο. Κάθε χρόνος πού περνοῦσε ἦτανε γιὰ τὸν Μουσούρη κ' ἕνας πῖο ξάμακρος κύκλος ἀπ' τὸν πνεῦμα τῆς δράσης καὶ τῆς ἐνέργειας. Κάθε φιλολογικὴ ἐκδήλωσή του εἶχε τὸ χαρακτηρισμὸ καὶ μιᾶς νεκρονάστασης. Ὁ Μουσούρης ἦτανε πολλὲς φορὲς νεκρὸς προτοῦ πεθάνῃ...

* *

Ἕνας ὄγκος χειρογράφων κι' ἄλλων καταλοίπων, πού εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ἐμπιστευθῆ γιὰ ἕνα πρόχειρο κείμενο ὁ ἀδελφός του, ὁ κ. Φώτος Γιοφύλλης, μοῦ φανερῶνει ἕναν Μουσούρη μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα, τὶς ἀπασχολήσεις καὶ τοὺς φιλολογικοὺς του ἐρωτες.

Ὁ Ἀντώνιος Ν. Μουσούρης γεννήθηκε στὶς 5 τ' Ἀπρίλη τοῦ 1886 στὸ Κιάτο τῆς Κορινθίας, ἀπὸ πατέρα εἰρηνοδίκην. Πατρίδα τοῦ Νικόλα Μουσούρη ἦταν ἡ Ἰθάκη. Ὅταν ὁ πατέρας τοῦ Ἀντώνη Μουσούρη μετατέθηκε στὴν Κέρκυρα, ὁ γιὸς του ἀκολούθησ' ἐκεῖ τὶς ἐγκύκλιες σπουδῆς καὶ τελείωσε τὸ Γυμνάσιο στὰ 1902. Ὁ Νικόλαος Μουσούρης φρόντισε πολὺ γιὰ τὴν ἄρτια μόρφωση τοῦ γιου του, πού ἦταν, ἄλλωστε, κι' ὁ πρωτότοκος. Ἔτσι ὁ Ἀντώνιος Μουσούρης ἔμαθε, μὲ ἰδιαίτερους δασκάλους, τὰ γερμανικὰ καὶ τ' ἀγγλικὰ. Ἀπ' τὸ σχολεῖο καὶ μὲ ἰδιαίτερες μελέτες ἔμαθε τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ ἰταλικὰ. Τὶς τέσσερις αὐτὲς γλῶσσες ὁ Ἀντώνης Μουσούρης τὶς ἤξερε στὴν ἐντέλεια, κι' αὐτὲς ἐξ ἄλλου τὸν βόηθησαν ἀργότερα νὰ δουλέψῃ ὡς μεταφραστής στὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες. Μὲ φροντίδες κ' ἐξοδα τοῦ πατέρα του καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Σωτήρη, ὁ Ἀντώνης Μουσούρης γράφτηκε στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, κι' ἔμεινε ἀπὸ τότε στὴν Ἀθήνα, ἀνανεώνοντας τὶς ἐγγραφές του χωρὶς ὅμως νὰ πάρῃ ποτέ του διπλωμα. Οἱ φιλολογικὲς καὶ ἄλλες μελέτες κ' ἐρευνες εἶχαν περισσότερο θέλημα γι' αὐτόν, παρά ἡ νομικὴ ἐπιστήμη. Τὰ διαβάσματά του κ' οἱ σημειώσεις του μᾶς τὸ ἀποκαλύπτουν πειστικὰ.

Ἀπὸ τὸ 1916 καὶ πρὸς ὁ Μουσούρης, γιὰ νὰ κερδίζει τὴ ζωὴ του, ἐργάστηκε ὡς μεταφραστής σὲ καθημερινὲς ἐφημερίδες (« Νέα Ἡμέρα », « Πολιτεία », « Χρονικά », « Βραδυνή », « Νέα Ἑλλάς » καὶ τελευταῖα στὸν « Τύπο »). Ἐνυπόγραφα δὲν δημοσίευε τίποτα στὶς ἐφημερίδες ὅπου ἐργαζόταν, μὰ, καθὼς εἶπα καὶ πρὶν, ἡ συνεργασία του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπρόσωπη μεταφραστικὴ δουλειά, δημοσιευότανε πάντοτε ἀνυπόγραφα. Μὲ τ' ἀρχικὰ μονάχα τοῦ ὀνόματος του (Α.Μ.) δημοσίευσε, στὰ 1918, στὴν « Κερκυραϊκὴ Ἀνθολογία », μεταφράσεις ποιημάτων τοῦ Σίλλερ καὶ τοῦ Ἀλφρέδου ντὲ Βινύ.

Ἡ φιλολογικὴ του προτίμηση στρεφόταν ἐκδηλη πρὸς τὴν Ἑπτανησιακὴ Σχολή, τῆς ὁποίας θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πῆ πὼς ἦτανε καὶ μας

θητής. Συνδεότανε μὲ προσωπική φιλία μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Θεοτόκη καὶ τὸν Λορέντζο Μαβίλη. Στὸν Σολωμὸ ἔτρεφε ἀπόλυτη πίστη, μυστικὸν ἔρωτα καὶ λατρεία σχεδὸν θρησκευτικῆ. Ἦταν ὁ ἀδιόριστος μὰ καὶ γενικά ἀναγνωρισμένος φιλολογικὸς κηδεμόνας τῆς σολωμικῆς κληρονομίας στὸν τόπο. Μελέτησε τὸ σολωμικὸ ἔργο ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὰς τοῦ. Ἡ στιχουργία τοῦ ἔθνικοῦ ποιητῆ δὲν γνωρίζει ἀκόμη καλύτερον κ' ἐμπειρότερον γνώστη. Ὁ Μουσοῦρης ἤξερε κάθε στίχο, κάθε λέξη, κάθε συλλαβή· εἶχε τὴν ἀσφαλτὴ πείρα καὶ τὸ σίγουρο αἰσθητικὸ κριτήριο νὰ προκρίνει ἀπ' τὶς παραλλαγὰς τῶν σολωμικῶν ἐκδόσεων τὴ γνησιώτερη, καὶ ἡ σχολιαστικὴ αἰτιολογία τῆς κρίσης τοῦ ἦταν πάντοτε ἡ πειστικώτερη. Κάθε ξεστράτισμα στὴν ἐρημνεία τοῦ σολωμικοῦ ἔργου, κάθε παραποίηση, κάθε ἀπόπειρα μειωτικῆ τῆς προσωπικότητος τοῦ Σολωμοῦ, εὗρισκε στὸν Μουσοῦρη τὸν ἀγρυπνο Κέρβερο καὶ τὸν ἀμείλιχτο δικαστή. Τρεῖς τέτοιες πρόσφατες ἀπόπειρες ἔδωσαν ἀφορμὴ στὶς ἱστορικὲς ἐκείνες ἀνασκευὲς ποὺ θὰ μείνουν αἰώνιο ἀλόχημα τῆς σολωμικῆς φιλολογίας.

Ἡ πρώτη τιτλοφορεῖται: «Ἡ σμίκρυνσις τοῦ Σολωμοῦ.—Ἐπί τινος ἀρτιφανοῦς βιβλίου θλιβεραὶ παρατηρήσεις, Ἀφελοῦς Ἀκαίρου» (1927), καὶ εἶχε θέμα τῆς μιᾶς πολυθόρυβη «διευκρίνηση» τοῦ βίου τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ ἔργου του, μὲ βάση νέα χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ, μιᾶς χονδροειδέστατη ἀπόπειρα κιβδηλείας τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ, μὲ ἀρκετὴ διάθεση μυθοποιίας.

Ἡ δευτέρα ἔχει τίτλο: «Νέος φωστὴρ ἐπιστημονικὸς—ὑπὸ Βεβήλου Ἀνεπιστήμονος» (1936), καὶ εἶχε ἀφορμὴ τῆς κάποια «μελέτη» ἐνὸς μετέπειτα κληρωτοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὴν «κριτικὴ» λεγόμενη ἐκδοσὴ τῶν ἔργων τοῦ ἔθνικοῦ ποιητῆ.

Καὶ ἡ τρίτη τιτλοφορεῖται: «Ἀπίστευτα καὶ Ἀφάνταστα.—α) Ἐπί τινος περὶ τὸν Σολωμὸν ἀκαδημαϊκῆς ἀνακοινώσεως καὶ β) Ἐπί τινος τὸν Μαβίλην σμικρύνοντος φυλλαδίου, ἄκρως στοιχειώδεις παρατηρήσεις, Βεβήλου Ἀνεπιστήμονος» (1938), ὅπου ὁ Μουσοῦρης μὲ δριμύτατη πολεμικότητα ἀνασκευάζει πολλὰ ἀληθινὰ ἀπίστευτα καὶ ἀφάνταστα, δίνοντας ταυτόχρονα τὴ χαριστικὴ βολή σὲ μιὰν ἐπίσης ἀπίστευτα καὶ ἀφάνταστα ἐπιπόλαιη ἀπόφραση τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὴν «κριτικὴ καθατόμηση» τοῦ Σολωμοῦ.

Οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀναιρετικὲς μελέτες τοῦ Μουσοῦρη εἶναι ὑποδείγματα ὕφους, εὐγλωττα δειγμάτων τῆς βαθύτατης γνώσης του περὶ τὰ στιχουργικά, καὶ ταυτόχρονα πολυτιμότερες διευκρινήσεις πλείστων ἀμφισβητούμενων, ἀπὸ ἔλλειψη ἐπαρκοῦς σολωμικῆς πείρας, σημείων τῆς δημιουργίας τοῦ ποιητῆ τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων». Ὁ Μουσοῦρης στὶς μελέτες αὐτὰς ἐκτείνεται σὲ προβλήματα παρεμφερῆ, ποὺ ἔχουν θιγῆ ἀπὸ ἄλλους «σολωμιστὰς», καὶ μὲ ὀξύτατο πνεῦμα καὶ κριτικὴ διαύγεια ἀνυπερέβλητη ἐκθέτει τὶς πειστικὲς του ἀπόψεις. Οἱ γραμματικὲς καὶ συντακτικὲς παρατηρήσεις ἀφθονοῦν παράπλευρα μὲ τὶς μετρικὲς καὶ στιχουργικὲς διαφωτίσεις

του, ποὺ φανερόνουν τὴν πολύχρονη προσήλωσι τοῦ Μουσοῦρη στὰ προβλήματα τοῦ στίχου, τῶν ρυθμῶν καὶ τῶν μέτρων.

Στὰ κατάλοιπα τοῦ μακαρίτη βλέπει πὼς τὶς τρεῖς αὐτὰς «ἀναιρέσεις» θ' ἀκολουθοῦσε καὶ τέταρτη. Εἶναι μάλιστα καθ' ὅλα συμπληρωμένη. Φέρει τίτλο: «Γραμματικὸν Καινοτομία, σγαναρέλλειοι—Ἐλεγχομένοι ὑπὸ Βεβήλου Ἀνεπιστήμονος. Ἐπί τινος θασελίδου φυλλαδίου». Σὲ μιὰ σελίδα μὲ πολλὰς διαγραφὰς βλέπω τὴ χρονολογία 1940, πρᾶμα ποὺ φανερόνουν ὅτι ὁ συγγραφέας εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐκδώσῃ τὸ φυλλάδιό του (6·8 τυπογραφικά τὸ λιγώτερον) ἂν δὲ μεσολαβοῦσε ὁ πόλεμος. Οἱ ἀπειρες σημειώσεις καὶ τὰ τρία-τέσσερα ἀρχινίσματα τῆς ἀντιπάντησος αὐτῆς φανερόνουν ἐπίσης τὴν εὐσυνειδησία τῆς ἐργασίας τοῦ Μουσοῦρη. Ἀλλὰ ποῖο στόχο εἶχε ὁ νέος μύθος τοῦ Βεβήλου Ἀνεπιστήμονος;

Ὁ ἴδιος, σ' ἓνα προλογικὸ σημείωμα, μᾶς τὸ ἐξηγεῖ. Ἀφορμὴ μιᾶς παρατήρησος τοῦ Μουσοῦρη στὸ τεῦχος ποὺ τιτλοφορεῖται: «Ἀπίστευτα καὶ Ἀφάνταστα» καὶ μιᾶς ἀπάντησος τοῦ κ. Τζαφτζανου στὸ περιοδικὸ «Νέο Κράτος» (Δεκέμβριος 1938, σελ. 1424-1432) μὲ τὸν τίτλο: «Ἀπίστευτα καὶ Ἀφάνταστα. Pas trop de zèle», ποὺ ἐκδόθη κατόπι καὶ σὲ χωριστὸ ἑνεασέλιδο φυλλάδιο.

«Πρὸ δύο σχεδὸν ἐτῶν—γράφει ὁ Μουσοῦρης (κ' ἔγραφε στὰ 1940)—ἠλέγξαμεν παρεμπιπτόντως ἀνθρώπων τινὰ διδάξαντα πράγματα ἐξωφθάλμως ἐσφαλμένα εἰς τὴν σύνταξιν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης ἀφορῶντα. Ὁ ἀνθρώπος οὗτος Ἕλληνας, ἐπισήμως τὸν γραμματικὸν ἐπαγγελλόμενος, τὰ ἀτοπὰ ἐκείνα ἐκφέρει ἐν τῷ συντακτικῷ του τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, ὅπερ ἐξέδωκε πρὸ δεκατριῶν ἔτων ἐτῶν, τῷ 1928, ἐμφανίζων αὐτὰ ὡς καινοτομίας, ὡς πράγματα ἄτινα αὐτὸς πρῶτος ἀνεκάλυψεν, οἷα καὶ ὄντως εἶναι. Ἐλεγχθεὶς ὑφ' ἡμῶν ἀπήντησε μετ' οὐ πολὺ δι' ἑνεασελίδου ἀρθροῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπιμένει εἰς τὰς ἀβελτηρίας του ἐκείνας! Προβαίνει δὲ καὶ εἰς ἄλλας «καινοτομίας» ὡς καὶ εἰς ἄλλους ἰσχυρισμοὺς ἐπίσης ἀντιβαίνοντας πρὸς αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, πρὸς αὐτὰ τὰ θεμελιωδέστατα στοιχεῖα τῆς γραμματικῆς τῆς. Ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἀπαντήσεώς του ταῦτης παρήλθον ἤδη τρία ἔτη (Σ.Σ. Ἡ χρονικὴ ἀνακολουθία ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ πρόλογος αὐτὸς εἶναι μεταγενέστερος τῆς ἀπαντητικῆς ἐργασίας τοῦ Μουσοῦρη, πρόσθετος στὸ κύριο μέρος τῆς, ποὺ θὰ γράφηκε ἀσφαλῶς μέσα στὸ 1939) καὶ οὐδεὶς, οὐδ' ἓκ τοῦ κύκλου τῶν γραμματικῶν ἵνα καταδείξῃ καὶ κακί. σῃ τὴν σύγχυσιν καὶ ἀκαταληψίαν, ἥτις διέπει τὰ ἐν τῇ ἀπαντήσῃ ταύτῃ ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα, οὐδεὶς διαφωνῶν πρὸς αὐτόν, εὐρέθη. Οὗτος ὁμιλεῖ ἀπὸ καθέδρας καὶ δὴ *nemine dissentiens*. Καίτοι ὄλωσ βέβηλοι καὶ ἀνεπιστήμονες, ἀδυνατοῦμεν νὰ σιγήσωμεν ἐπὶ μακρότερον. Διότι τὰ ὑπὸ τοῦ γραμματικοῦ τούτου λεγόμενα καταλύουν αὐτὸς τὰς βάσεις πάσης γραμματικῆς, ἢ δὲ περὶ αὐτὰ πλήρης σιγὴ καταδεικνύει πλήρη ἐπιστημονικὴν καὶ δὴ ἐκπαιδευτικὴν ἀποσύνησιν, ἥτις θὰ ἦτο αἶσχος διὰ τὸν τόπον μας ἂν παρέμενεν ὄλωσ ἀδιαμαρτυρητῶς ἀνεκτὴ...»

Στὸ σχέδιο τοῦ ἐξωφύλλου τῆς πραγματείας

ὕπαρχει ἡ ὑπαινικτικὴ αὐτὴ φράση ἀπὸ τὸν «*Mais maintenant, nous avons changé tout cela*», Δὲν ἔχω καμμιά πρόθεση νὰ κρίνω καὶ νὰ κατακρίνω, καὶ μάλιστα ὅταν ἡ ἀνταπάντησι τοῦ Μουσούρη παραμένει ἀκόμη ἀνέκδοτη. Θὰ εἴπαμε ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη τὰ πλήρη στοιχεία γιὰ νὰ σχηματίσῃ καὶ ὁ ἴδιος γνήσιον ἀνεπιφύλακτον καὶ δίκαιον. Ἐξάλλου, ὅσο καὶ ἂν τὸ θέμα μ' ἐλκύει, (γιατὶ τὰ γραμματικὰ καὶ τὰ συντακτικὰ εἶναι καὶ δικὰ μου ἐνδιαφέροντα, παρ' ὅτι μένω ξένος πρὸς τοὺς γραμματικούς), θὰ ἦταν ἀδικοκαλοῦσα σπουδὴ νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι συμπεράσματα, μὰ πὸ καὶ τὸ κύτταγμα τῆς ἀνταπάντησι τοῦ Μουσούρη εἶναι πρόχειον καὶ ἡ altera pars δὲν ἔχει ἀκουστή. Βασίλειω, ὅμως, τόσον πλοῦστο παρατήρησις, τόσην οὐκ ἔχοντα, τόσην ἀσφάλεια στήν κρίσιν, τέτοια πληθώρα λογικῶν ἐπιχειρημάτων, πὸν κατέληγον νὰ πιστέψω πὸς ἡ ἐκδοσις τῆς ἀγνωστῆς αὐτῆς ἐργασίας τοῦ Ἀντωνίου Μουσούρη θ' ἀποτελέσει σοβαρώτατη συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ συντακτικοῦ.

* * *

Τὰ κατάλοιπα τοῦ Μουσούρη μᾶς ἀποκαλύπτουν ποιά στάθμη ἡ πνευματικὴ του τροφή στὰ νεανικά του χρόνια. — Πραγματικά, ἀπὸ τὸ 1906 ὡς τὰ 1911 (δηλαδὴ στήν κρίσιμη ἡλικία τῶν 20 ἔως 25 χρόνων), μπορούμε νὰ ξέρουμε μὲ κάθε δυνατὴ ἀκρίβεια ποιά βιβλία διάβασε, ποιά ἦσαν τὰ ἐνδιαφέροντά του, ποιὲς οἱ πνευματικὲς του περιέργειες καὶ ῥοπές.

Ἐξὴ πολυσέλιδα τετράδια, πὸν τὸ καθένα τους ἀντιστοιχεῖ στὰ ἕξ τοῦτα χρόνια, εἶναι πυκνογραμμένα μὲ περιλήψεις περιεχομένων καὶ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων πὸν κράτησαν τὴν προσοχὴν του. Μὰ ταυτόχρονα μᾶς ἀποκαλύπτουν, τὰ τετράδια τοῦτα, μὲ ποῖο ρυθμὸ προχωροῦσε καὶ κατακτοῦσε ἡ σκέψις του. Ὁ ἀναγνώστης θὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ αὐτὴ τὴ λεπτομερῆ παρέκβασις. Ἴσως εἶναι χρήσιμη ἡ παράθεσις τῶν τίτλων τῶν ἔργων αὐτῶν, γιατί μᾶς δίνει τὸ πνευματικὸ ὕψος πὸν ἀποτελοῦσε τότε τὴν τροφή τῶν ἀνθρώπων τῆς γενιάς τοῦ Μουσούρη. Τὸ 1906 ἀρχίζει μὲ τὴν «*Διδαχὴς*» τοῦ Ἡλ. Μηνιάτη ὅστις ἐξοικονομεῖται «*Ἡλιος καὶ Φεγγάρι*», μετὰ φρασμοῦ τοῦ Ἀλ. Πάλλη, ἢ «*Γλωσσικὴ Αὐτοβιογραφία*» τοῦ Παύλου Νισβάνου, ὁ «*Μέγας Ἀλέξανδρος*» τοῦ Γ. Σωτηριάδη, «*Αἱ Ἑλληνίδες Ἐταίρειαι ἐν τῷ Ἰνδικῷ δράματι*» τοῦ Α. Ν. Κεφαλληνοῦ, «*Τὸ ὄνειρο τοῦ Γιαννίση*» τοῦ Ψυχάρη, «*Τὰ Ἑλληνικά γράμματα, Ἀρχαία Ἑλλάς*» κατὰ τὸ γαλλικὸν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἀλφρέδου Κρουσσέ, ὑπὸ Δ. Βικέλα, «*Τὸ πρόβλημα τῆς γραφομένης ἑλληνικῆς*» ὑπὸ Κ. Κρουμβάχη καὶ ἀπάντησις εἰς αὐτὸν» ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι (τὸ βιβλίον τοῦτο ἀπαγορεύει τὸν Μουσούρη πολλὰς μέρας καὶ βδομάδες, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴν ἀπειρὴν σημειώσιν καὶ τὴν ἀποσπασματικὴν περιλήψιν), ὁ «*Κύκλωπας*», μετὰ φρασμοῦ Ἀλ. Πάλλη, «*Ὁ Νεφελάγγελος, ποιημάτων Ἰνδικῶν, μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ Γ. Ν. Τσε-*

ρέπη», ὁ «*Πρόδρομος τῶν Ἰνδικῶν μεταφρασῶν*», τοῦ Δημ. Γαλανοῦ, τοῦ Τερτσέτη «*Λόγος τῆς 25ης Μαρτίου 1855*», «*Οἱ γάμοι τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου*», «*Κορίννα καὶ Πίνδαρος*», τὰ Ποιήματα τοῦ Ἀριστ. Βαλαωρίτη (2 τόμοι) μὲ ἀντιγραφὰς ἀποσπασμάτων πὸν ἔκαναν, ὡς φαίνεται, τὴ μεγαλύτερη ἐντύπωσι στὸν νέο σπουδαστὴ, ἢ «*Κόλασις τοῦ Δάντου, ἐξελληνισθεῖσα ἐμμέτρως κατὰ τὰ ὅ πρώτα ἄσματα ὑπὸ Π. Βεργωτῆ*», «*Τὰ παραδείσια τῆς Κολάσεως*» Π. Βεργωτῆ.

Μὲ αὐτὰ κλείνει ὁ κύκλος τῆς μελέτης τοῦ Ἀντωνίου Μουσούρη στὰ 1906. Στὰ 1907 ἀνθολογεῖ καὶ ἀποθησαυρίζει ἀπὸ τὰ ἕξ βιβλία:

«*Μελέται βουλευτικῆς ἐγγλωττίας*» (ὑπὸ τοῦ Βιβλιοθηκαρίου καὶ Ἀρχαιοφύλακος τῆς Βουλῆς, Ἀθῆναι 1845), Γ. Τερτσέτη: «*Ὀμιλία περὶ τοῦ Γρηγορίου Πατριάρχου*», τοῦ ἴδιου: «*Λόγος τῆς 25ης Μαρτίου 1863*», Ἀνδρ. Λασκαράτου: «*Ἴδου ὁ ἄνθρωπος*», Σηλησιώτικη: «*Ἐῦπνα, Ρωμῆ, καὶ κάτω τὸ ρουσφέτι*», Ἐμμ. Ροΐδου: «*Τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη*», Jean Psichari: «*Questions d'histoire et de linguistique. Ἱστορικά καὶ γλωσσολογικὰ ζητήματα*», Ψυχάρη: «*Τὸ ταξίδι μου*», Παύλου Καλλιγᾶ: «*Θάνατος Βλέκας*», Ε. Ροΐδου: «*Πάρεργα*» (τόμ. Α') καὶ «*Πάπισσα Ἰωάννα*».

1908. — Συνεχίζει τὴν περιλήψιν καὶ τὴν ἀνθολόγησιν ἀπὸ τὴν «*Πάπισσα Ἰωάννα*», ἀντιγράφει τὸ τέλος ἑνὸς ἠθρογραφικοῦ διηγήματος τοῦ Μιχαὴλ Μητσάκη: «*Τὸ γιατί*», καὶ ἀνθολογεῖ ἀπὸ τοὺς «*Ἰαμβους καὶ Ἀνάπαιστους*» τοῦ Παλαμά.

1909. — Ὁ «*Γόταρις*» (ἔκδ. Σάθα) καὶ τοῦ Χορτάτη ἢ «*Ἐρωφίλη*» εἶναι τὰ πρώτα διαβάσματα τοῦ 1909. Ἀκολουθοῦν: Γ. Σκληροῦ: «*Τὸ κοινωνικὸν μας ζήτημα*», Γερ. Μαρκοῦ: «*Ἀπλὴ καὶ καθαρῆουσα*», Π. Βεργωτῆ: «*Πρὸς τοὺς βουλευτὰς*», ὁ «*Βίος τοῦ Ἰωάν. Χρυσοστόμου*» (μετὰ φρ. Ἀ. Λασκαράτου ἀπὸ τὸ ἀγγλικόν), τοῦ Λασκαράτου: «*Σταχυογνήματα διάφορα*», «*Τὰ Σούτσια*», τοῦ Ἀθ. Χριστοποῦλου: «*Πολιτικά Παράλληλα*», «*Κρητικὸν Θέατρον*» Σάθα, «*Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας*», Ἀνδρ. Λασκαράτου: «*Ἀπόκρισις εἰς τὸν ἀφορεσμὸν*», Γ. Χρ. Χασιώτου: «*Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον δημοτικῶν ἁσμάτων*», Δ. Βικέλα: «*Λουκῆς Λάρας*», Λιβαδά: «*Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς ποιήσεως*», Π. Βεργωτῆ: «*Κόσμος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*», «*Ἡ γλωσσικὴ ἐπιστήμη. Ἀναγνώσματα περὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς συγκριτικῆς γλωσσικῆς*, ὑπὸ Whitney καὶ Jolly, μετεφρασθέντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν» ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι, «*Ραγγοῦ-Βάνσα, ἡ γενεαλογία τοῦ Ραγγοῦ, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ βραχμανικοῦ παρα Δημ. Γαλανοῦ*», «*Σάλπισμα πολεμιστήριον*» (β' ἔκδ.).

1910. — Τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ 1910 εἶναι μάλλον ἐπιστημονικά: Θ. Ν. Φλογαίτου: «*Ἐγγεγραμμένον Συνταγματικὸν Δικαίον*», Στ. Κ. Ζαβιτζιάνου: «*Ἀστυναυτικὴ καὶ Πολιτισμὸς*», Π. Καρολίδου: «*Ἡ Ἑθνότης κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα*», «*Γεννηθῆτω φῶς!*» (συλλογὴ κειμένων πρὸς τοῦτο χρησίμων), Πέτρου Κροπότκιν: «*Ἐκκλησις εἰς τοὺς Νέους*» (μετὰ φρ. Πλ. Ε. Δρακού-

λη), τοῦ ἰδίου: «Ἐξέλιξις τοῦ νεωτεριστικοῦ πνεύματος τοῦ ἐνεστώτος αἰῶνος», Λ. Προβελεγγίου: «Ποιήματα παλαιὰ καὶ νέα».

1911. — Τὸ τελευταῖο τετράδιο περιλαμβάνει περιλήψεις καὶ ἀποσπάσματα τοῦ Ἁγίου Χριστοπούλου: «Ἑλληνικά Ἀρχαιολογήματα», τοῦ ἰδίου: «Ποιήματα», Γ. Μαρκέτη: «Πλουτολογία γι' ἀρχαίους» (ἀπὸ τ' ἀγγλικά), Ἀλ. Πάλλη: «Ἡλιοέγγραφο».

Εἶναι ἰσως χαρακτηριστικὸ πὺς ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ διαβάσματα τοῦ Ἀντώνη Μουσοῦρη ἀνήκουν στὸν αἰῶνα τῆς πνευματικῆς του ἐφηβότητος. Ὅλα τὰ βιβλία πού ἀναφέραμε στὸν κάπως ἐκτενῆ καὶ παρεκβατικὸν αὐτὸν κατάλογο, ἀνήκουν στὸ 19ο αἶώνα. Ἐλάχιστα μόνο, καὶ ἰδίως ὅσα ἀφοροῦν τὰ ζητήματα τῆς γλώσσας, φαίνεται νὰ σταματοῦν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προσοχὴ τοῦ Μουσοῦρη. Ἡ λογοτεχνία τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 19οῦ αἰῶνα καὶ τῆς πρώτης τοῦ 20οῦ δὲν φαίνεται νὰ τὸν θέλγει. Κι' ὁμως οἱ δεκαετίες αὐτές ἦταν οἱ γονιμότερες τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων τῆς προπολεμικῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ ὕστερόν του πάθος, τὸν Σολωμό, δὲν τὸν ἀπαντοῦμε οὔτε ὡς ὄνομα πουθενά. Οὔτε τὸ ἀντικείμενον τοῦ βαθύτατου σφραγισμοῦ του, τὸν Πολυλά, παρὰ κάπως ἀργότερα, ὅταν ἀναφέρεται σὲ κάποιο ἀπόσπασμα τῆς μετάφρασης τοῦ τελευταίου ἀπ' τὴν «Ὀδύσεια»⁽¹⁾.

Οἱ ἰδέες του γιὰ τὸ γλωσσικόν; Ὁ Μουσοῦρης, ὁ τέλειος αὐτὸς γειριστῆς τῆς καθαρῆουσσας, ξεκίνησε, ὅσο κι' ἂν φαίνεται παράδοξο, ἀπὸ ριζοσπαστικὸς δημοτικιστῆς. Στὰ χρόνια 1912-1916 καταπιάνεται μὲ τὴν μετάφραση πλατωνικῶν διαλόγων, τοῦ «Εὐθύφρονα», τοῦ «Χαρμίδη», τοῦ «Λάχητα», τοῦ «Λύσιδα», τοῦ «Πρωταγόρα»... Ἔχω μπροστά μου πολλὰ τετράδια, πού φανεροῦν τὴν ἐπιμονὴν καὶ τὸ ἀνικανοποίητο τοῦ μεταφραστῆ ἀπὸ τὶς προσπάθειές του. Ἀπὸ τρία καὶ τέσσερα τετράδια γιὰ τὸν καθένα ἀπὸ τοὺς διαλόγους αὐτοῦς, συμπληρωμένους, ἀντιγραμμένους, ξανά πάλι διορθωμένους καὶ πάλι ἀναθεωρημένους, μὲ φραστικὴ παραλλαγὴν καὶ σημειώσεις, — «σημειώσεις», ὅπως τὶς λέει, — μὲ τὴν φανερὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἱκανοποιητικώτερης ἀπόδοσης. Ἡ προσήλωσή του στὴν ὀρθόδοξον κι' ἀκαμπτη δημοτικὴν δὲν τὸν ἀναγκαιεῖ οὔτε μπροστά σὲ τολμηρότητες πού σήμερον μᾶς φαίνονται περιττές κι' ἀντιαισθητικές. Ἄς μοῦ ἐπιτραποῦν

(1) Ὁ κ. Γιούλλης μὲ πληροφορεῖ πὺς ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀτακτοποίητα χειρόγραφα τοῦ μακαρίτη ἀδελφοῦ του ὑπάρχουν κι' ἄλλες σημειώσεις γιὰ τὰ διαβάσματά του μετὰ τὸ 1911. Ὁ Μουσοῦρης ἦταν τότε ἡλικίας 25 χρονῶν. Θὰ ἦταν, λοιπόν, ἐνδιαφέρον νὰ ξέραμε ποιὸς ἦταν οἱ πνευματικὲς ἀπασχολήσεις πού σ' ἔνα διάστημα τόσο γόνιμο γιὰ τὴν μελλοντικὴν φιλολογικὴν του ἐκδήλωσιν. Δὲν ριφκοινδυνεύω κομμιά εἰκασία. Φαντάζομαι ὁμως πὺς στὰ χρόνια τοῦτα θὰ τοποθετεῖται ἡ βαθύτερη ψυχικὴ γνωριμία του μὲ τὸν Σολωμό, τὸν Μαβίλη, πού τὸ ἔπος τοῦ θανάτου του δὲν θὰ πέρασε χωρὶς νὰ τὸν συγκινήσῃ, καὶ στὰ ἴδια χρόνια θὰ ἔχει, ἐπίσης, κάνει τὴν γνωριμία του μὲ τὸν Πορφύρα, ἕναν ποιητὴν πού σ' αὐτὸν ἔτρεφε ἰδιαίτην στοργήν. Ἰὰ ὡς τὴν ὥρα γνωστὰ διαβάσματά του ἐπικυρώνουν τὴν φήμην τοῦ Μουσοῦρη ὡς εἰδικοῦ γνώστη τῆς Ἰνδικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας.

μερικὰ δείγματα τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ τοῦ λεκτικοῦ τῆς:

ΕΥΘΥΦΡΟΝΑΣ

Τὰ προσώπατα τῆς κουβέντας:

Εὐθύφρονας, Σωκράτης

ΕΥΘ.— Τί καινούργιο ἐστάθηκε, Σωκράτη, πού ἐσὺ ἀπαράτησες τὰ σταματίσματα στὸ Λύκειον καὶ τώρα σταματοῦναις ἐδῶ κοντὰ στὸ μακρινάρι τοῦ βασιλιᾶ; Γιατὶ βέβια δὲν ἔχεις καὶ σὺ καμιά δίκη στοῦ βασιλιᾶ καθὼς ἐγώ.

ΣΩ.— Οἱ Ἀθηναῖοι, Εὐθύφρονα, δὲν τήνε κράζουνε δίκη σὺτῆνε ποδχῶ, μόνε καταγγελία.

ΕΥΘ.— Τί λές; Σοῦκαμε κάποιος, ὡς φαίνεται, καταγγελία; Γιατὶ πὺς ἔκομες ἐσὺ ἀλλουνοῦ, αὐτὸ δὲ θὰ τὸ πιστέψω.

ΣΩ.— Ὅχι, βέβια.

ΕΥΘ.— Μόν' ἄλλος ἐσένα;

ΣΩ.— Σίγουρα.

(κτλ., κτλ.)

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Χαρμίδη»:

«Εἶχα ἔρθῃ τὴν πρωτιτερονὴν μέρα ἀποβραδὺς ἀπὸ τὴν Ποτίδαια ἀπὸ τὸ στρατόπεδον καὶ καθὼς εἶχα λείψῃ πολὺν καιρὸν ἐπήγαινα χαρούμενος στὰ συνηθισμένα μου σταματίσματα. Κ' ἔτσι ἐμπῆκα καὶ στὴν παλαίστρα τοῦ Ταυρέα πού ἔναι ἀντίκρου στὸ ἱερὸν τοῦ βασιλικοῦ μακριναρίου κι' αὐτοῦ ἐπέτυχῃ πάρα πολλοὺς, μερικοὺς ἀνεγνώριμους μου, μὰ τοὺς περσότερους γνώριμους. Καὶ σὰ μ' εἶδανε νὰ μπαίνω ἀναπάντεχα, εὐτός μ' ἐχαιρετοῦσαν ἀπὸ μακρὰ, ἄλλος ἀπὸ δῶ κι' ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖ μὰ ὁ Χαιρεφῶντας, καθὼς εἶναι καὶ τρελός, ἀναπήδησε ἀπ' ἀνάμεσόν τους κ' ἔτρεχε πρὸς ἐμέ, καὶ πιάνοντάς μου τὸ χέρι, «Σωκράτη», μοῦπε, «πὺς ἐγλύτρωσες ἀπὸ τὴν μαλιά;» Καὶ λίγο πρὶ νὰ φύγομε εἶχε γένη μαλιά [μάχη] στὴν Ποτίδαια, πού δ,τι τὴν εἶχανε μάθῃ ἐδῶ. Κ' ἐγὼ ἀποκρενόμενός του, «Ἐτσι - γιὰ», εἶπα, «καθὼς βλέπεις ἐσὺ. Κι' ὡστόσο...» (κτλ., κτλ.)

Στὸ ἴδιο λεκτικόν, μὲ τὶς ἴδιες φραστικὲς ἀκρότητες, εἶναι κι' ὅλοι οἱ ἄλλοι πλατωνικοὶ διάλογοι πού ἔχει μεταφράσει ὁ Μουσοῦρης, μὲ πλούσιες ἐπεξηγηματικὲς διασαφήσεις, σημειώσεις, συγκρίσεις κι' ἀναφορὰς σ' ἄλλους διαλόγους κλπ.

Τὸ δημοτικιστικὸν κλίμα ἐπικρατεῖ στίς ἀντιλήψεις του μὲ πολλήν, καθὼς εἶπα, ριζοσπαστικότηταν. Καὶ σὲ μερικὲς μεταφράσεις ποιημάτων πού δημοσίευσῃ ἀργότερα, ἡ γλώσσα τοῦ Μουσοῦρη παραμένει δημοτικὴ χωρὶς καν παραχωρήσεις. Νά, λόγον χάρη, ἀπόσπασμα μεταφράσματος τοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλφρέδον ντὲ Βινύ, δημοσιευμένου στὴν «Κερκυραϊκὴ Ἀνθολογία» (1 Σεπτ. 1918). Τὸ ποίημα ἐπιγράφεται: «Τὸ Βουνὸν τῶν Ἐλαιῶν». [Πρόκειται γιὰ τὸ Ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τοῦ Ἰησοῦ.]

Ἐτότες νύχταν ἦταν, καὶ ὁ Ἰησοῦς μονάχος περπατοῦσε, καὶ σὰ νεκρὸς σαβανωτὸς ἀσπρο σκουτὶ ἐφοροῦσε. Οἱ μαθητὰδες στὸ ριζὸν τῆς ράχης ἐκοιμῶνταν, μὲς στίς ἐληές, πού ἀπὸ ἀνεμὸ ζαβὸν ἐλυγίζονταν. Ἀνατριχῶντας σάν αὐτές, ὁ Ἰησοῦς γοργὰ ἐπερπάτει. Θλιμμένος μέχρι θάνατον, μὲ θολωμένον μάτι,

Μὲ μέτωπο χαμηλωτό, μὲ μπράτσα σταυρωμένα
 Σὲ νυχτοκλέφτης ποὺ κρατεῖ τὰ δ,τι ἄρπαξε κρυμμένα,
 Γνωρίζοντας καλύτερα τὰ βράχια ἀπὸ σιασμένο
 Στρατί, δὲ μέρος σταματᾷ Γεθσημανῆ κρασμένα,
 Γονατισμένος, καταγῆς τὸ μέτωπο ἀκκουμπάει.
 Μετά: «Πατέρα,» κρίζοντας, τὸν οὐρανὸ κοιτάει. —
 Μὰ μένει μαῦρος ὁ οὐρανός, φωνὴ δ' ἄθεός δὲ βγάνει.
 Σπασίζοντας σηκώνεται, γοργὰ τὸ δρόμο πιάνει,
 Σκουντῶντας τὰς τρεμάμενες εἰλές. Ἄργός, κρυωμένος,
 Ἄπ' τὸ κεφάλι του ἰδρωτὰς σταλάζει ματωμένος.
 Πισσοδρομαίει, κατηφορᾷ, φωνάζει τρομασμένα:
 «δὲν ἐμποροῦσατε ἄγρυπνοὶ νὰ μείνετε μ' ἐμένα;»

Τὰ κατάλοιπα τοῦ Μουσούρη — αὐτὰ τουλάχιστον ποὺ ἔχω ἐγὼ ὑπ' ὄψη μου — δὲν μᾶς διαφωτίζουν ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἀσχολίες καὶ τὰ ἐνδιαφέροντά του ὡς τὸ 1927, ὅταν, μὲ τὸ πολεμικὸ φυλλάδιό του «Ἡ σμίκερυνσις τοῦ Σολωμοῦ», μᾶς ἀποκαλύπτεται δεινὸς σολωμιστὴς, ἀκαμπτὸς καθαρολόγος καὶ τόσον ἐμβριθὴς ἑλληνιστὴς. Γεγονός εἶναι πῶς οἱ ἐπιφυλλίδες του, στίς ἐφημερίδες ὅπου συνευγαζόταν, εἶναι γραμμένες σ' ἀπταισθη καθαρεύουσα. Μὰ ἀπὸ τὸ περιστατικὸ μόνον αὐτοῦ δὲ θά μπορούσε ν' ἀντίληψη κανεῖς συμπέρασμα γιὰ τὶς γλωσσικὰς πεποιθήσεις του, γιατί εἶναι γνωστὸ πῶς κα' ὀρθόδοξοι δημοτικιστὲς γράφοντας σ' ἐφημερίδες εἶναι συχνὰ ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποτάσσωνται στίς γλωσσικὰς ἀρχὰς τῆς ἐφημερίδας τους. Ἀλλὰ ἡ καθαρεύουσα φαίνεται πῶς εἶχε κερδίσει τὸν Μουσούρη ἀπὸ ἀντίδραση στὴν κακὴ κα' ἀκαλαισθητὴ δημοτικὴ τοῦ καιροῦ του. Ἴσως μάλιστα ἡ προσωπολασίᾳ του στὴν κυριολεξία καὶ στὴν καλλιτέπεια νὰ ἦταν ἕνας λόγος γιὰ μιὰν ἀρνησὴ τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ ποὺ εἶχε φανερωθῆ τόσο ἀνεκανοποίητος στὰ πειράματά του μὲ τὴ δημοτικὴ κατὰ τὴ μετάφραση τῶν πλάτωνικῶν διαλόγων.

Ὅτι τὸ λεκτικὸ ποὺ χρησιμοποίησε στίς ἐπιχειρηματικὰς του μελέτες — στίς μελέτες αὐτὰς ποὺ φανερῶνται τόσο θερμὸς ζηλωτὴς τῆς δημοτικῆς, μὰ καὶ τόσο περιεργὰ ἀπομακρυσμένος — ἀποτελοῦσε πίστη καὶ γλωσσικὴ συνείδησὴ του, μᾶς ἀποκαλύπτεται σ' ἕνα σχεδίασμα προλόγου ποὺ ἀφιερώνει στὴν ἀνέκδοτη καὶ περιλαμβανόμενῃ στὰ κατάλοιπά του μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Ὁσβαλδ Σπέγγλερ: «Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ τεχνικὴ. Συμβολὴ εἰς μιὰν φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς» (ἐργασία ἀχρονολόγητη). Γράφει, λοιπόν, ὁ Μουσούρης, σχετικὰ μὲ τὴ γλῶσσα — τὴν καθαρεύουσα — ποὺ χρησιμοποίησε στὴ μετάφρασί του:

Ἡ μετάφρασις ἐγένετο εἰς γλῶσσαν εὐνόητον. Πάντως δὲν ἐθεωρήσαμεν ὅτι θά εὐωδοῦντο ἢ σαφήνεια ἢ ἰσχυρὰ ἢ ἡ ἐνάργεια τοῦ λόγου — καὶ τουναντίον — ἂν δι' ἀποκοπῆς τῶν τελικῶν ν καὶ τῶν ἄλλων ὀλιγίστων γνωστῶν μηχανεῶσεων ἢ διὰ πτωχόνσεως τοῦ λεξιλογίου καὶ τῶν ἐκφραστικῶν καθόλου μέσων μετρήπετο ἡ γλῶσσα εἰς δῆθεν δημοτικὴν ὡς πολλοὶ πράττουσι (καὶ αὐτὸ τὸ κράτος ἐν μέρει) κατ' ἀδιορθώτητον παρεξήγησιν τῆς ἰδέας τοῦ δημοτικισμοῦ [Σ.Σ. : ὑπογραμμίζω ἐγὼ] ὡς ἐνόησαν αὐτὴν οἱ πρῶτοι γνήσιοι κύριοι καὶ ὁπαδοὶ του καὶ πρὸς ἄκραν ζημίαν τῆς διαμορφώσεως καὶ παρ' ἡμῖν γλώσσης ὁπωσδήποτε

τε ἀνεκτήης, ὡς καὶ τῆς καθόλου διανοήσεως τῆς χώρας. »

Φαίνεται ὅτι τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τὸν ἀπασχολοῦσε τόσο, ὥστε στὸ ἴδιο σχεδίασμα ἐπιχρυσίζω μισοσβυσμένες καὶ μισοτελειωμένες ἑτοιμὰς φράσεις μὲ μολύβι: «Παρατηρεῖται ἐπιστροφή εἰς τὸ λεξιλόγιον τῆς καθαρευούσης καὶ ἀπολάκτισις τῆς δημοτικῆς...», «ἡ κρατούσα ἐν τῇ γλώσσῃ ἀναρχία...», «ἡ δημοτικὴ τείνει ἐναργῶς πλέον πρὸς τὴν καθαρεύουσαν...» κ. ἄ. Κι' ἀφοῦ βρισκόμαστε στὴ μετάφραση τοῦ Σπέγγλερ, ὡς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ξεσηκώσω μιὰ χαρακτηριστικὴ σημείωση τοῦ Μουσούρη ἀπ' ἀφορμὴ τῆς μετάφρασης ἑνὸς τετραστίχου τοῦ «Φάουστ» τοῦ Γκαίτε ποὺ παρεμβάλλει ὁ συγγραφέας στὸ ἔργο του. Τὸ τετραστίχο ἀποδίδεται στὴ μετάφραση τοῦ Ἄρ. Προβελέγγιου κ' ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἐάν ἐξ ἵππους νὰ πληρώσω δύναμαι,
 δὲν εἶναι ἰδικοί μου αἱ δυνάμεις τῶν;
 Καλπάζω ἐπὶ τούτων κ' εἶμαι κάτι τι
 ὡς νᾶχα κνήμας εἴκοσι καὶ τέσσαρας.

Καὶ σημειώνει ὁ Μουσούρης μὲ τὸ γνώριμο δηκτικὸ του ὕφος:

Ἐάν καὶ, ὡς εἶκός, ἐπεθυμοῦμεν διὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ τετραστίχου τοῦ Γκαίτε νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν νεωτάτην τῶν τοῦ πρώτου μέρους τοῦ «Φάουστ» νεοελληνικῶν μεταφράσεων (τοιαύτη δὲ τυγχάνει ἡ τοῦ Κ. Χατζοπούλου), ἰσπέβη τοῦτο δυστυχῶς ἀδόνητον λόγῳ τοῦ ποιοῦ τῆς μεταφραστικῆς ταύτης ἀποπείρας. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ὡς σημειωθῆ διὰ τὸ κωμικόν τοῦ πράγματος ὅτι ὁ μακαρίτης οὗτος τὰ εἴκοσι τέσσαρα σκέλη τῶν ἐξ κελῆτων (τετρασκελῶν) (4x6=24) ἔλαττο εἰς δέκα τέσσαρα («ποδάρια δεκατέσσαρα»). Οὐδὲ διὰ τὸν κ. Γ. Στρατήγην οἱ ἵπποι εἶναι ἀρτίποδες, διότι δίδει εἰς αὐτοὺς «κνήμας εἴκοσι» μόνον. Ὁ κ. Ἰάκωβος Λυγερὴς τηρεῖ μετὰ τοῦ Προβελέγγιου τὸν φυσιολογικὸν ἀριθμὸν τῶν ποδῶν («εἴκοσιτέσσαρα πόδια»). Ὁ δὲ γηραιὸς Ραγκαβῆς, καίτοι μὴ παραμένων πιστός εἰς τὸ γράμμα τοῦ πρωτοτύπου, ἀποδίδει ὁμῶς ὀρθῶς καὶ ἐμφαντικῶς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ μεταχειριζόμενος τὴν αὐτὴν σχεδὸν τοῦ Σπέγγλερ φράσιν καὶ λέγων: «ὡς ἐάν ἡμῖν γίγας τις πολύπους.»

Τὴν παρεμβολὴν ταύτην ἐκρίνα ἐπίκαιρον μὲ τὴ δημοσίευσιν τῆς νέας μετάφρασης τοῦ «Φάουστ» ἀπὸ τὸν κ. Ν. Καζαντζάκη στὴ «Νέα Ἑστία», μετάφρασης ποὺ ἐμφανίζεται μὲ εὐλογεῖς ἀξιώσεις μεγαλύτερης ἀριότητος καὶ πιστότητας μὲ τὸ κείμενον.

Ἄλλες μεταφραστικὰς ἐργασίας τοῦ Μουσούρη, ποὺ βρίσκονται στὰ κατάλοιπα ποὺ μοῦ παραδόθησαν, εἶναι ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ὁθωνος Βάινιγγερ «Φῦλον καὶ Χαρακτὴρ», Β' μέρος, κεφάλαιον 12ο: «Ἡ οὐσία τῆς γυναικὸς καὶ τὸ νόημα αὐτῆς ἐν τῷ Σύμπαντι» (ἀχρονολόγητη καὶ αὐτὴ, ἀλλὰ κατ' ὅλες τὶς ἐνδείξεις παλαιότερη μεταφραστικὴ ἐργασία τοῦ Μουσούρη), καὶ σχέδιον μὲ ἀποσπάσματα μεταφρασμένα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ αὐτοῦ συγγραφέα: «Ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ σχέσις

αὐτοῦ πρὸς τὸ πιστεύειν, τὸ φοβεῖσθαι καὶ τὸ γινώσκειν».

Ἐπίσης, προωρισμένο, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς χωρισμένες συνέχειες, γιὰ δημοσιογραφικὴ χρῆσι, βρίσκεται μεταφρασμένο τὸ κοινωνικο-πολιτικὸ ἔργο τοῦ Rob. Michels: «Τὰ πολιτικὰ κόμματα τῆς ἐποχῆς μας».

Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μουσούρη, ὁ κ. Φώτος Γιοφυλλῆς, μοῦ ἀνακοίνωσε — καθὼς ἀνέφερα καὶ πρὶν — πὼς τὰ ἄτακτα κατάλοιπα τοῦ μακαρίτη δὲν περιορίζονται σ' ὅσα μοῦ ἐτέθησαν ὑπ' ὄψη ὑστερ' ἀπὸ ἓνα πρόχειρο μᾶζεμα. Ὑπάρχουν κι' ἄλλα χειρόγραφα, σκόρπια, ἀκατάστατα, πεταμένα ἀφρόνιστα ἢ τὸν μακαρίτη σ' ἓνα κασσόνι. Θὰ ἦταν ἴσως ἔργο στοργῆς ὄχι μόνον γιὰ τὸν Ἀντώνη Μουσούρη, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα γενικώτερα, ἂν κάποιο στοργικὸ χέρι ἀποφασίσῃ κάποτε νὰ τὰ ταξινομήσῃ. Καί ὅ,τι ἀπὸ αὐτὰ ἀξίζει, νὰ ἐκδοθῇ. Θὰ εἶναι μιὰ ὑπηρεσία στὴ φιλολογία τοῦ τόπου κ' ἓνα μνημόσυνο στὸ μακαρίτη.

Ὁ Ἄντ. Μουσούρης πέθανε τὸ πρωὶ τῆς 3 τοῦ Γενάρη 1942 ἀπὸ συγκοπή τῆς καρδιάς.

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

Ἐνα ὑπόμνημα καὶ μιὰ διαμαρτυρία.

Ἡ « ὑπόθεση Κακριδῆ » μαθαίνουμε ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ. Κάτι χειρότερο : ὅτι παραπέμπεται σὲ συμβούλια καὶ σὲ διαδικασίες πού δὲν ταιριάζουν καθόλου στὰ πνευματικὰ ζητήματα. Ἀηλαδῆ τὸ στίγμα, τὸ μικρὸ μελανὸ σημάδι πού θέλαμε νὰ τὸ σβῆσῃ ὁ χρόνος καὶ νὰ τὸ ξεχάσουμε, μεγαλώνει καὶ πάει νὰ γίνῃ λεγκές, πού τίποτα δὲ θὰ μπορῇ νὰ τὸν καθαρῆσῃ καὶ τίποτα δὲ θὰ ἄχῃ τὸν τρόπο νὰ τὸν δικαιολογήσῃ. Θὰ χρειαστῇ, λοιπόν, νὰ γίνῃ ἀγώνας, — ἀγώνας τόσο ἀγάριστος, τόσο ἀπαράδεκτος καὶ τόσο ἀσυγχώρητος, προπάντων τὴν ἐποχὴ αὐτῇ. Καὶ τὸν ἀγώνα δὲ θὰ λείψουν νὰ τὸν κάμουν οἱ λογοτέχνες καὶ οἱ φωτισμένοι ἐπιστήμονες, ἀλλὰ πάντα στὸν τόνο τῆς ἀληθινῆς πνευματικῆς συζητήσεως πού δὲν ἐμποδίζεται ἀπὸ προλήψεις καὶ δὲν ἀναχαιτίζεται ἀπὸ ἀλαλαγμούς, — στὸν τόνο τοῦ σημειώματος τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Δημ. Σ. Μπαλάνου, πού δημοσιεύτηκε στὸ τεύχος τῆς 1ης Ἰανουαρίου, καὶ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Α. Σβώλου, πού ἀκολουθεῖ :

« Ἐν Ἀθήναις τῇ 2 Ἰανουαρίου 1942

Κύριε Πρύτασι,

Ἐγνώσθη ὅτι ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου μας, ἐπιληφθεῖσα τῆς ἐξετάσεως δύο ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν μέλους αὐτῆς, τοῦ κ. Κακριδῆ, ἀμφοτέρων γραμμένων εἰς τὴν δημοτικὴν καὶ μὲ ἀπλοποιημένον τονικὸν σύστημα, ἀπεφάσισε διὰ ψηφίσματός της ν' ἀποδοκιμάσῃ αὐτὰς τόσο διὰ τὸ ἀκολουθούμενον τονικὸν σύστημα ὅσον καὶ διὰ τὰς εἰς τὴν δευτέραν μελέτην διατυπωμένας σκέψεις τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς ἀξίας τῆς κλασσικῆς παιδείας. Αἱ ἰδέαι τοῦ ἐν λόγῳ καθηγητοῦ ἐξακρατηρίσθησαν ὑπὸ τῆς

Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ὡς « ἀντεθνικαί », αἱ δὲ τάσεις του ὡς « ἐπικίνδυναι » καὶ « ἐγκληματικαί », ὡς ἄγουσαι εἰς « μείωσιν τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τῆς κλασσικῆς παιδείας », ὡς διασπαστικαὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ἔθνους κ.ά. Ἐζήτησε δὲ ἡ εἰρημένη Σχολὴ νὰ ληφθοῦν τὰ ἀναγκαῖα μέτρα « διὰ νὰ σταματήσῃ ἡ διάδοσις θεωριῶν καὶ καινοτομιῶν ἐπικινδύνων » καὶ « ν' ἀποκατασταθῇ ἡ τάξις ἐντὸς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς », προδήλως δὲ τοιαῦτα μέτρα εἶναι πρωτίστως ἡ ἀπόλυσις τοῦ κ. Κακριδῆ ἐκ τῆς θέσεώς του ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

Κατόπιν τούτου ἡ Σύγκλητος ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας τὴν ἀπόλυσιν τοῦ κ. Κακριδῆ, παραλλήλως δὲ καὶ τὴν παραπομπὴν τῆς ὑποθέσεως εἰς τὸ Πειθαρχικὸν Συμβούλιον τοῦ Πανεπιστημίου.

Διστάζω νὰ πιστεύσω ὅτι ἡ πληροφορία περὶ τῶν ἀνωτέρω ἀποφάσεων τῆς Συγκλήτου εἶναι ἀκριβής. Ἄν τυχὸν εἶναι, προκαλεῖ ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ Σᾶς ἀποκρύψω.

Δὲν πρόκειται, κ. Πρύτασι, περὶ τοῦ προσώπου τοῦ διωκομένου καθηγητοῦ. Ἐλάχιστα τὸν γνωρίζω. Ἀπεδοκίμασα μάλιστα τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἐδέχθη νὰ μετατεθῇ ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης εἰς τὴν ἐνταῦθα Φιλοσοφικὴν Σχολήν, δι' ἐκλογῆς γενομένης ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς τότε δικτατορικῆς Κυβερνήσεως. Διερωτᾶται μόνον κανεὶς διατί ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ἠνέχθη εἰς τοὺς κόλπους τῆς καθηγητῆν μὲ ἀντεθνικὰς καὶ ἐγκληματικὰς τάσεις (διότι ἡ περὶ κλασσικῆς παιδείας μελέτη τοῦ κ. Κακριδῆ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τὸ 1936, εἶχε δ' ὑποβληθῆ καὶ εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν Ἀθηνῶν) καὶ δὲν ἀντέδρασεν ὅσον ἔπρεπε ν' ἀντιδράσῃ τότε, ἀλλὰ σήμερον τὸ πρῶτον ἀνεκάλυψεν ὅτι κινδυνεύει τὸ ἔθνος ἀπὸ τὸ ὀλιγοσέλιδον φυλλάδιον τοῦ καθηγητοῦ αὐτοῦ.

Ὑπεράνω πάσης ἄλλης ἀπόψεως ἴσταται, κ. Πρύτασι, τὸ θεμελιώδες ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀνακύπτει ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τῆς Συγκλήτου, κατὰ τὸν πλέον μάλιστα ἀπροσδόκητον τρόπον, ζήτημα τὸ ὁποῖον ἔπρεπε καὶ πρέπει νὰ συγκινήσῃ ὅσον τίποτε ἄλλο τοὺς πανεπιστημιακοὺς λειτουργούς: ἡ ἐλευθερία τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐπ' αὐτοῦ πρὸ πάντων ὀφείλω νὰ ἀπασχολήσω καὶ Σᾶς καὶ τὴν Σύγκλητον καὶ τὴν κοινὴν γνώμην τοῦ Πανεπιστημίου.

Θ' ἀνέμενε κανεὶς ἀπὸ τοὺς διαφωνοῦντας πρὸς ὀρισμένον ἐπιστήμονα ν' ἀσχῆσουν, ὅπως δικαιούνται καὶ ὀφείλουν, κριτικὴν κατὰ τῶν ἰδεῶν του, ν' ἀναιρέσουν αὐτὰς ἐπιστημονικῶς, νὰ τὰς καταπολεμήσουν, ἐν ἀνάγκῃ, διὰ διαφωτισμοῦ τοῦ Κράτους, ὥστε τοῦτο νὰ μὴ τὰς υἱοθετήσῃ — ὄχι ὅμως νὰ ζητοῦν ἐπὶ πένακι τὴν κεφαλὴν τοῦ συναδέλφου των. Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἰδέαι καὶ τάσεις δὲν καταστέλλονται διὰ πονῶν, οὐδὲ καίονται πλέον οἱ αἰρετικοί, αὐτοὶ ἢ τὰ βιβλία των. Ἀλλὰ καὶ ἂν αὐτὰ γίνονται ἀκόμη ἐνίοτε εἰς τὸν κόσμον, πάντως δὲν ἁρμόζει εἰς τὸ Πανεπιστήμιον νὰ ζητῇ τὴν τιμωρίαν τῶν καθηγητῶν του διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι